

МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІЙ ГЕРМЕНЕВТИЦІ ПОЛЯ РІКЬОРА

Проаналізовано методологічні новації у феноменологічній герменевтиці Поля Рікьора, які позначають синкретичне парадигмальне та, в окремих випадках, міжпарадигмальне бачення теоретико-методологічних проблем права.

Ключові слова: герменевтика, феноменологія, неklasичне мислення, методологія, парадигма, інтерпретація, рефлексія.

Постановка проблеми. Поль Рікьор (1913-2005) – видатний філософ ХХ ст., який поряд із М.Хайдеггером, Е.Гуссерлем, Х.Гадамером належить до числа класиків сучасної філософії. У своїх працях Поль Рікьор зумів узагальнити теоретико-методологічні пошуки мислителів цілого ХХ століття та разом з тим висловити ряд нових ідей, здатних дати імпульс до подальших філософських роздумів у ХХІ столітті. Увага до творчості одного із найбільш визнаних світом філософів ХХ століття Поля Рікьора зумовлена такими факторами. **По-перше, у його працях проявляється та стадія західних неklasичних ідей, на якій можливий синтез результатів внутріпарадигмальної теоретико-методологічної боротьби й вибудовування багатомірного розуміння права. По-друге, на певному рівні неklasичного мислення з'являються ідеї міжпарадигмального характеру, що поєднують у певному ракурсі класичні та неklasичні ідеї. По-третє, Поль Рікьор у методологічному плані створює модель синкретичного парадигмального і навіть міжпарадигмального бачення проблем права** (виділ. мною – С.К.).

Мета статті – проаналізувати на прикладі творчості Поля Рікьора – одного з найбільш неординарних і знакових філософів ХХ ст. – нові методологічні концепти, які позначають етап становлення неklasичного мислення як синтезу ідей багатомірного розуміння права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Інтелектуальна спадщина Поля Рікьора достатньо складна та багатогранна, вона містить безліч аспектів, найважливіший з яких – феноменологічна герменевтика. І оскільки філософські ідеї Поля Рікьора постійно перебували в науковому розвитку, у зв'язку з чим складно говорити про їх однозначність і одноплановість, то обґрунтованою є спроба окреслити ключові положення його вчення. Західна наука активно вивчає праці французького філософа. Так, у дослідженнях Р.Керні, К.Сімса, Дж.Уолла, Д.Каплана, Д.Сті-

вера розкривається цілісний та водночас багатоплановий характер філософського світогляду Поля Рікьора. Разом з тим філософське вчення та творча спадщина Поля Рікьора, безумовно, є дослідницькою цариною, яка ще очікує глибокого її осмислення. У цьому контексті, безперечно, неоціненним є факт перекладу праць Поля Рікьора на різні європейські мови.

Зауважимо, що у вітчизняній літературі немає монографічних досліджень, присвячених творчості Поля Рікьора. Окремі аспекти творчості Поля Рікьора (гносеологічні, онтологічні, методологічні, аксіологічні, антропологічні, соціологічні) відображені у працях І.І.Блауберга, І.С.Вдовіної, М.Кастійо, Д.Рассмусена, О.І.Мачульської, З.В. Денкіної, Є.В.Петровської, Н.В.Мотрошилової, М.Ю.Немцова, В.В.Старовойтова, Я.С.Чернової, П.П.Гайденко, Г.Г.Шпета, І.В.Рязанова. Міждисциплінарний характер філософської творчості Поля Рікьора зумовлює необхідність узагальнення, систематизації, моделювання методологічних концептів, визначених та застосовуваних Полем Рікьором.

Виклад основного матеріалу. В еволюції герменевтики Поля Рікьора умовно виділяють три періоди: 1) рання герменевтика, що представлена у праці «Символізм зла» (1960), у якій розмежовуються символи зла і вини, 2) середній період, пов'язаний з працею «Фрейд і філософія» (1965), в якій формується «герменевтика підозри», 3) пізня герменевтика, викладена в книзі «Правило метафори» (1975) [14, с.4]. У герменевтичній концепції Поля Рікьора модернізуються уявлення стосовно призначення герменевтики, більше того, внесок Поля Рікьора у розвитку філософської герменевтики, власне, і полягав у зміні «системи координат» – від онтології розуміння до методологічних новацій. Безумовно, лише методологічні пропозиції стратегічного плану могли привести до настільки зрілого вирішення, здавалося б, не розв'язаних завдань. Коли Рікьор говорить про «щеплення герменевтичної

проблематики до феноменологічному методу в сучасній філософії» [10, с. 33], він має на увазі не тільки подолання й розвиток поглядів Гуссерля, чи парадоксальне звертання до «Феноменології духу» Гегеля. Як і Гадамер, він визначає джерела герменевтичної проблематики, щоб рухатися далі в колишньому й, одночасно, новому методологічному руслі [10, с. 35].

Власне, Поль Рікьор ставить завдання «вести рефлексію на рівень онтології», він не хоче залишатися у рамках об'єктивного пізнання, у межах якого розроблявся метод розуміння [10, с. 38]. Новизна позиції Рікьора не в тому, що заперечуються претензії герменевтики дати гуманітарним наукам єдину методологічно придатну модель, а у тому, що він прагне створити онтологію, – «вільну від будь-якої методологічної вимоги». Дуже важливо, що поряд з неklasичною темою багатомірності методології він порушує питання про злиття різних методів: «...що відбувається з епістемологією інтерпретації, яка впливає з рефлексії про тлумачення, історичний метод, психоаналізу, феноменології релігії й т.д., коли вона стикається з онтологією розуміння...» [10, с. 37]? Відношення між розумінням і буттям він бачить у такому ракурсі, що альтернативні в минулому моменти втрачають характер альтернативності. І тільки через аналіз наукового знання, вважає Поль Рікьор, потрібно дійти до зв'язку історичного буття із загальним буттям [10, с. 38].

Вочевидь, Поль Рікьор аргументує це такою тезою: «Моє питання виразно звучить так: що відбувається з епістемологією інтерпретації, яка впливає з рефлексії про тлумачення, історичного методу, психоаналізу, феноменології релігії й т.д., коли вона стикається з онтологією розуміння й, якщо так можна сказати, одушевляється й надихається нею?» [10, с. 37]. Тому варто пам'ятати, що його онтологія не є безпосередня, вільна від методології онтологія, швидше, вона є спробою «поєднати герменевтичну проблематику з феноменологією» [10, с. 41]. У певному сенсі революційною «є ідея Рікьора поєднати три методології, що використовуються у психоаналізі, феноменології духу, феноменології релігії та перетворити їх в єдину матрицю онтології розуміння. Поль Рікьор розчищає собі методологічне поле для включення в нього у майбутньому гегелівської ідеї руху рефлексії.

У рамках методологічних пошуків Рікьор формулює і прагне з'ясувати питання «як подолати протиріччя між суперечливими одна з одною інтерпретаціями» [10, с. 41]?

Найважливішими вихідними поняттями герменевтики Поля Рікьора є символ та інтерпретація. Символ для нього – це «будь-яка структура значення, де один смисл – прямий, первинний, буквальний – означає одночасно й інший смисл – непрямий, вторинний, який можна зрозуміти лише через перший. Це коло висловлювань з подвійним смислом, власне, й складає поле герменевтики» [10, с. 18].

Очевидно, щоб досягти міждисциплінарного бачення, Поль Рікьор пропонує нову модель онтології розуміння. Мета розуміння за Рікьором – здійснити перехід від конкретного вираження до того, що є основною інтенцією знака, та вийти назовні через вираження. Що ж стосується переходу від розуміння до інтерпретації, то він визначений тим, що знаки мають матеріальну основу, моделлю якої є писемність. Будь-який слід чи відбиток, будь-який документ чи пам'ятка, будь-який архів можуть бути письмово зафіксовані та спонукають до інтерпретації. М.Ю.Немцов доводить, що для Рікьора важливо дотримуватись точності в термінології та закріпити термін «розуміння» за загальним явищем проникнення в іншу свідомість за допомогою зовнішнього позначення, а термін «інтерпретація» застосовувати стосовно розуміння, спрямованого на зафіксовані в письмовій формі знаки [6, с. 37]. Отже, Поль Рікьор практично розв'язує проблему співвідношення розуміння та інтерпретації.

Можна з упевненістю сказати, що Поль Рікьор відмежовує свою позицію від класичної герменевтики й трансформує її, «прищеплюючи «їй нові властивості. Розуміння багатозначних виражень, на думку Рікьора, стане моментом саморозуміння, а «семантичний підхід буде пов'язаний з рефлексивним». Рікьор підготовляє ґрунт для неklasичного прочитання Гегеля. Отже, герменевтика відкриває «спосіб існування, що від початку й до кінця залишається інтерпретованим буттям» [10, с. 42]. Поль Рікьор бачить ключ до розуміння свідомості у створенні нового типу герменевтики, «близької до гегелівської філософії духу». Власне, завдяки поетапному рухові рефлексії, запропонованому Рікьором, на наш погляд, поєднуються засади класичної й неklasичної герменевтики.

Наступне відкриття, яке здійснює Поль Рікьор, це необхідність переходу від опосередкування символами до опосередкування текстом. Філософ визнає той факт, що раніше сам зводив завдання герменевтики до тлумачення символів: «Я навіть зводив у той час герменевтику до тлумачення символів, тобто до виявлення другого,

часто прихованого змісту цих двозначних виражень» [9, с. 85].

Учений аналізує попереднє розуміння тексту, а точніше задум автора тексту, за Рікбором вже не даний нам безпосередньо, він повинен бути відновлений одночасно зі значенням самого тексту, як власне ім'я, дане індивідуальному стилю твору. «Мова вже не йде про визначення герменевтики як досягнення загального розуміння тексту читачем й автором. Іntenція автора, відсутнього в тексті, сама стає герменевтичним питанням» [9, с. 86].

На підставі цього важливого висновку філософ формулює магістральну мету герменевтики: «Відшукання в самому тексті, з одного боку, тієї внутрішньої динаміки, що спрямовує структуру твору, з іншого боку, тієї сили, завдяки якій твір проектується поза собою й породжує «предмет» тексту. Внутрішня динаміка й зовнішнє проектування становлять те, що я називаю роботою тексту» [9, с. 86].

Крім того, текст являє собою у Рікбора не просто лінійну послідовність фраз, а таку структуровану цілісність, яка завжди може бути створена кількома різними способами. «У цьому сенсі множинність інтерпретацій і навіть конфлікт інтерпретацій є не недоліком, а заслугою розуміння, що складає сутність інтерпретації» [9, с. 8].

Поль Рікбор визначає загальне семантичне поле у філософії релігії й психоаналізу, називаючи їх «інколи прямо протилежними методами інтерпретації». Він також характеризує звичайні критичні функції філософської герменевтики, яка вказує, що «кожний метод виражає власну теорію». Будь-якій інтерпретації властива «своя сітка прочитання» [9, с. 45-46].

Можна також зробити висновок, що у Рікбора кожна з інтерпретацій має право на існування, тільки доповнюючи одна одну і у взаємодії одна з одною. Філософії як герменевтиці належить поєднати інтерпретації [14, с.16-17]. Рікбор формулює методологічний концепт і звертає увагу на «загрозливу подрібненість дискурсу, на розвиток не співпадаючих одна з одною дисциплін» [9, с. 47]. Звичного неklasичного посилання на множинність змістів уже недостатньо, щоб «вважати герменевтику філософською дисципліною». Для наближення до цілісного відтворення дискурсу, необхідно «герменевтику прищепити до феноменології». Методологічне відкриття Рікбора полягає у тому, що це прищеплювання використовує не тільки теорію значень [10, с. 49].

Отже, можна сказати, що філософ не просто продовжує традицію своїх попередників, а

перетворює герменевтику у феноменологічну герменевтику, обґрунтовуючи необхідність такого синтезу, джерела якого слід шукати в недосконалому методу феноменологічної редукції й аналізу, для чого варто поєднати герменевтику й феноменологію, у результаті чого феноменологічний метод набуде спрямованого характеру. Очевидно, можна стверджувати, що від статичної рефлексії класичної герменевтики, Поль Рікбор переходить до «повної перебудови рефлексивної філософії». У природі самого рефлексивного мислення, на його думку, потрібно шукати принцип логіки подвійного змісту [10, с. 51]. Цей момент досить істотний, бо допомагає деякою мірою вирішити проблему тривалих міждисциплінарних суперечок у вітчизняній філософії права про предмет філософії права як науки.

Якщо йти шляхом роздумів Рікбора, то приходимо до висновку філософа : трансцендентальною, онтологічною підставою рефлексії є «наше бажання бути, зусилля існувати». Некласичність повороту думок Поля Рікбора полягає у бінарному підході до бачення процесу: «...через розуміння самих себе ми привласнюємо собі зміст нашого бажання бути» [10, с. 53].

Тож можна стверджувати, що це нове методологічне рішення підходить до меж неklasичного мислення. Поль Рікбор не бачить нічого парадоксального не тільки у міждисциплінарній, внутріпарадигмальній інтерпретації, але й, що дуже істотно, у міжпарадигмальній рефлексії. І рух у минуле (психоаналіз), і рух у майбутнє (феноменологія духу) утверджуються лише в інтерпретації, де одне значення розуміється через інше. Роль синтезуючого трансцендентального фактору в онтології розуміння Рікбор відводить феноменології релігії [10, с. 55-56].

Підкреслимо, що неklasичність позиції Рікбора проявляється у значному зниженні ролі понятійного знання, хоча він і не відмовляється від раціональної традиції. На його думку, «за допомогою герменевтики рефлексивна філософія звільняється від абстракцій». Це відбувається завдяки переосмисленню статусу суб'єкта, у результаті чого «етичний вимір прищеплюється до практичного» [13, с. 50].

Згідно з Рікбором, у філософській антропології суб'єкт визначається за певною схемою: чим особа здатна бути й що здатна зробити [12, с. 28]. Органічним способом Рікбор включає у свої міркування аксіологічний аспект. Герменевтичне «я є» містить у собі гносеологічне «я мислю» і аксіологічне «хто я такий?» [10, с. 335].

Важливим методологічним посилом є теза Рікьора про те, що рефлексивна філософія протилежна філософії безпосереднього» [10, с. 405].

На наш погляд, ця методологічна новація має значення для вітчизняних дослідників проблем юридичної аксіології. Поль Рікьор не тільки замислюється над характеристиками «прищепленої» герменевтики, а й формулює певну дилему: «чи не повинна рефлексія протистояти трансценденції?» [10, с. 409].

Зауважимо, що для герменевтики права принципово важливим є методологічний аналіз інтерпретації феномена обвинувачення, започаткований Рікьором [10, с. 420].

Отже, у методологічному ракурсі значення праць Поля Рікьора полягає у тому, що він виходить за рамки якоїсь однієї парадигми, чи то класична точка відліку – категоричний імператив, чи то неklasична – трансцендентальна суб'єктивність.

Важко не погодитися з Рікьором, що поки ми залишаємося у сфері індивідуального, ми можемо зустрітися з моральними, але не правовими проблемами, із проблемою добра й зла, а, виходить, зобов'язання і його порушення, але не із проблемою шкоди, заподіяної іншому [12, с. 28].

Центральною ідеєю права Поль Рікьор вважає створення засобів реалізації сутнісних характеристик людини, і у цьому він бачить антропологічну підставу права [12, с. 31].

Поль Рікьор виступає проти залучення абстракцій соціально-історичних детермінант у поясненні права, що виходять за рамки філософської антропології. Багатомірність права, за Рікьором, власне, й виражається в існуванні різних форм правової рефлексії.

З погляду феноменологічної герменевтики, вважає Рікьор, необхідно мислити одну волю, злочин і покарання потрібно розглядати, як такі, що належать одній і тій же волі [12, с. 436-437].

У задуманому Рікьором методологічному концепті вчений знаходить місце для аналізу ідеї «філософського поняття права» і визначає його площину як сферу «вільної волі» [12, с. 442]. Поль Рікьор зауважує, що тільки на певному шляху можна зіткнутися з подібною логікою розуміння права. Очевидно, мета коментарів Рікьора полягає в обґрунтуванні необхідності залучення методу феноменології у вченні про право.

Поль Рікьор доводить, що без онто-аксіологічної телеології, яку дає феноменологічний метод, суб'єкт формального, абстрактного права вступає у сферу моралізування з приводу покарання й неминуче приходиться до питань випадкової справедливості й помсти. Своє міркування він

підкріплює новою категоріальною сіткою. Замість понять «судовий розгляд», «осуд», «вирок», «виправдання» він використовує поняття про борг, розплату, спокуту, прощення, угоду, дарування і т.д. [12, с. 451-452].

Одна із причин такого методологічного повороту полягає у настороженому ставленні неklasичних західних філософів, у тому числі й Рікьора, до соціальної філософії. Рікьор ставить завдання перед сучасною філософією права поглибити неюридичний зміст покарання [12, с. 454].

Чи можна визначити мету Поля Рікьора як переведення метафізичного ходу міркувань у практичну площину? Очевидно, що так. І для сучасної вітчизняної філософії права як ніколи актуально звучать слова про те, що «справжнє зло – це не порушення закону, не непокора, а підробка у справі узагальнення» [12, с. 512-513].

Характеризуючи вказані ідеї, можна говорити про чітко визначені методологічні новації Поля Рікьора. Аналізуючи проблеми взаємозв'язків принципів деонтологічної та телеологічної моралі у філософії права, він не забуває про онтологічні її підстави» [11, с. 660-662]. Але найголовніше те, що Поль Рікьор не претендує на непорушну істинність своїх ідей – він залишає цей шанс своїм послідовникам: «Я знаю, що моє бачення проблем обмежене і що інший має про них іншу уяву. Я належу до товариства філософів і визнаю, що інші бачать те, чого я не бачу... І я скажу також, що існують люди, які зможуть зрозуміти те, чого я вже більше не зрозумію»

Висновки. Значення праць Поля Рікьора у методологічному плані важко переоцінити. Сформульовані ним методологічні концепти позначають певне синкретичне бачення права.

1. Рікьор окреслює межі методологічної компетенції чистої теорії права.

2. Учений показує, якими можливостями володіє феноменологічна герменевтика як нова метафізика права.

3. Він пропонує варіант синкретичного парадигмального, а в деяких випадках і міжпарадигмального бачення теоретико-методологічних проблем вини, покарання, відповідальності, справедливості.

4. Багато методологічних проблем філософії права розв'язуються Рікьором шляхом взаємоповнення філософії моралі й філософії права.

5. У творчості Рікьора проявляється ідея вичерпаності парадигмального розв'язку проблем на певному рівні абстракції.

Список літератури

1. Вдовина И. С. Вехи философской биографии. Научное издание / Рос. акад. наук, Ин-т философии. Отв. Ред. И.И.Блауберг. – М. : ИФРАН, 2008. – С. 4-12.
2. Вдовина И. С. Поль Рикер: герменевтический подход к истории философии. Научное издание / Рос. акад. наук, ин-т философии. Отв. Ред. И.И.Блауберг. – М. : ИФРАН, 2008. – С. 24-36.
3. Деникина З.Д. Становление основных философско-правовых парадигм новейшего времени. Автореферат дисс... докт. филос. наук. – М., 2005.
4. Деникина З.Д. Методологические новации в современной философии права // Сб. науч. тр. – М.: Моск. ин-т предпр. и права. – М., 2005.
5. Деникина З.Д. Философско-правовые идеи П. Рикера // Право. Мировоззрение. Философия. Выпуск. Предпринимательство. Этика. Техника. № 1(14), 2007.
6. Немцов М.Ю. О понятии «текст» в философской герменевтике (Г.-Г. Гадамер и П. Рикёр) / М.Ю. Немцов // Вестник ТГУ. – 2008. – №309. – С. 37.
7. Поль Рикер – философ диалога. Научное издание / Рос. акад. наук, ин-т философии. Отв. Ред. И.И.Блауберг. – М. : ИФРАН, 2008. – 143 с.
8. Рикёр П. Человек как предмет философии // Вопросы философии. – 1989. – №2. – С.50.
9. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика (Московские лекции и интервью) / П. Рикёр ; [пер. с фр.] – М. : 1995. – С. 85.
10. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; [пер. с фр. вступит. ст. И.Вдовиной]. – М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – С. 37.
11. Рикёр П. Память, история, забвение. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия XX века). – С. 634.
12. Рикёр П. Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 28.
13. Рикёр П. Человек как предмет философии // Вопросы философии. – 1989. – №2. – С.50.
14. Чернова Я.С. Философская герменевтика Поля Рикера. Автореферат дисс... канд. филос. наук. – Саратов, 2005.

Стаття надійшла до редколегії 25 квітня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифороком.

S.B. Karvatska

Methodological concepts in phenomenological hermeneutics Paul Richer

Summary

Investigated syncretic methodological innovation in phenomenological hermeneutics. Paul Ricker – one of the most grand philosophy his XX century, which Could in own works synthesize results interally paradigm theoretical and methodological struggle and create concept between paradigmatic character, unite thus in a certain perspective classical and non-classical ideas.

С.Б. Карвацькая

Методологические концепты в феноменологической герменевтике Поля Рикера

Аннотация

Исследуются синкретические методологические новации в феноменологической герменевтике Поля Рикера – одного из крупнейших философов XX века, сумевшего в своих работах синтезировать результаты внутрипарадигмальной теоретико-методологической борьбы и создать концепцию междупарадигмального характера, объединив тем самым в определенном ракурсе классические и неклассические идеи.